

2022 – I

HOLLANDS Maandblad

**‘Elk volk heeft recht op een eigen
afwijking, maar Zwitsers: een
verschrikking voor de mensheid’**

Erwin van de Pol

**Dit is wat over is,
kom het maar halen**

F. Starik

Je bent helemaal niet zo uniek, gelukkig maar

Pieter Kranenburg

HOLLANDS Maandblad

INHOUD NO. I – 2022

drieëzestigste jaargang • nummer 890
januari 2021

Opgericht in 1959 door K.L. Poll.

www.hollandsmaandblad.nl

Kim Schoof – Deze maand

F. Starik – Gedichten

Pieter Kranenborg – Schreeuwlelijk

Erwin van de Pol – De christentrein naar Klagenfurt

Emma van Hooff – Gedichten

Fredie Beckmans – Een paradijselijk gevogelde werkelijkheid

Marianne Aartsen – Gedichten

John-Alexander Janssen – Buitenspel

Bauke Vermaas – Gedichten

Thomas Heerma van Voss – Mijn woorden

Alexander Rinnooy Kan – Ambtenaar

Emma Burns – Gedicht

Tekeningen Arthur Kempenaar

Auteurs in dit nummer

Colofon

Deze maand

Kim Schoof

Kerst staat voor de deur en ik heb corona. Gelukkig niet opgepikt in de supermarkt om de hoek, maar in Parijs, waar we verleden week alles hebben gedaan wat thuis verboden is: cafés bezocht, restaurants, tentoonstellingen.

Nu de festiviteiten aan mijn neus voorbijgaan, heb ik tijd voor van alles – zoals ingaan op het verzoek van mijn telefoon om een voorstelling van de vandaag verkoren foto's te bekijken. Op het scherm mijn liefje, zijn gezicht gebruind. Achter hem de gevel van het tentje waar we tijdens ons vorige bezoek aan Parijs, twee zomers geleden, op het terras hebben gegeten. Het tentje, ja, dat we afgelopen week, na ettelijke rondjes door Canal Saint-Martin, niet terug wisten te vinden. Toen we onze zoektocht besloten te staken, zei mijn liefje dat dat ook maar beter was. Tijden kun je niet herbeleven.

Zijn zonnige gezicht op het scherm doet me die wijsheid betwijfelen. Toen ik de foto nam, was mijn liefje midden in een verhaal. Zijn mond in de karakteristieke praatstand, zijn bovenlip een schuin dakje. Precies het peuterportret dat in zijn ouderlijk huis hangt. Vanaf dat hij kon praten, schijnt mijn liefje weinig anders te hebben gedaan; de fotograaf heeft dat geweten. Nu ik hem zie praten op de Parijse vakantiefoto – soms ook als ik hem zie praten in het echt – zie ik zijn peuterzelf, en krijg ik het gevoel tijden met hem her te beleven die ik niet eens heb meegemaakt.

Tijdens een eerdere vakantie, met vrienden in een huisje, kwam rond de vuurkorf een joint tevoorschijn. Na een hijs of twee keek ik toe hoe mijn liefje rookte: gretig, steels, precies zoals hij op school in de kleine pauze sigaretten moet hebben gerookt, om zich heen spiedend of niet toevallig net zijn moeder voorbijfietste.

Naderhand hebben we bij de vuurkorf geschuifeld. Hij met een jongensachtige grijns, ik verrukt omdat ik alsnog zijn middelbareschooltijd mocht meemaken. Soms zie ik mijn liefje als een schilderij van Pierre Bonnard. Bonnard schilderde het zijne honderden keren, naakt – ook toen ze al op leeftijd was, haar lichaam op zijn doeken voor altijd vijftienvintig. Boze tongen noemen Bonnard een oude geilaard. De schilder die, telkens als hij naar zijn liefje keek, ook haar jongere zelf zag.

Tijden kan je niet herbeleven – wat ons niet belet het voortdurend te doen, soms zelfs met tijden die we nooit hebben beleefd. Ik leg mijn telefoon weg en nestel me op de bank, waar ik tot na de feestdagen in isolatie zal blijven, het nieuwe jaar tegemoet.

lees het nieuwe nummer

Schreeuwlelijk

Over de unieke roep van het onbeschaafde

Pieter Kranenburg

I.

Soms bekijk ik mezelf door andere ogen en denk dan: wat heeft *hij* nou weer voor geschifte muziek opstaan?

Naarmate je je meer in een bepaalde kunstvorm verdiept, bouw je tolerantie op: dingen die eerst gek leken kunnen gewoontjes worden. Een afdaling in een kunstvorm is als een afdaling in een grot. Je kunt niet zomaar naar beneden springen, je moet rustig langs de wanden omlaag terwijl het om je heen steeds een tikje donkerder wordt. Ik ben er helemaal voor om hier maling aan te hebben en mensen meteen experimentele moderne dans voor te schotelen. Maar ik denk dat iedereen zich behoorlijk bewust is van dit grotachtig verloop van de ontdekking. Juist zij die al een eindje de grot in zijn weten hoe het werkt, want ze herinneren zich nog hoe het was om een blik in de diepte te werpen en te denken: wat is dat daar nou voor iets vreemds? De nieuwsgierigheid trok ze uiteindelijk wel vooruit, maar in kleine stapjes.

Als je iemand op een feestje een ander Murakami hoort aanraden, bijvoorbeeld, klinkt het als: ‘*Kafka op het Strand* is het beste, maar die is ook wel raar, je kan beter beginnen met *Norwegian Wood*, want die is wat toegankelijker.’ De aanrader wil hier niet dat de kersverse Murakami-lezer zich ergens aan vertilt, want dan bestaat de kans dat die te pletter slaat na een overhaaste afdaling. Bovendien – of belangrijker nog – een verkeerde indruk van een aangeraden boek kan afslaan op de adviseur. Dat de kersverse Murakami-lezer, al lezende met opgekropen

wenkbrauwen van verbazing en vervreemding, denkt: wat leest *die* nou weer voor rare boeken?

Soms waan ik me weer even aan de rand van de grot, met het frisse zonlicht in mijn ogen, niet verduisterd door de tolerantie en het snobisme van de abseiler daar beneden. Zoals met de muziek die ik het afgelopen jaar heb geluisterd. Achter mijn computer zat ik half het nieuws te lezen en intussen al nieuwe tabbladen te openen voor andere loze dingen, en opeens hoorde ik wat een ander moest horen: rare herrie vol bizar geschreeuw. Ik ben dus iemand geworden die dit ontspannend vindt, dacht ik. Als je in een film iemand deze muziek ziet luisteren, dan weet je wel wat de regisseur wil zeggen: dat is een mafkees.

Maar er zijn veel mafkezen in de wereld, meer dan normale mensen gok ik. Sinds deze gewaarwording vraag ik mezelf op straat soms af wat er voor rare passies schuilgaan achter al die beschaafde gezichten. Zou die man in de rij voor de kassa zich weleens uitkleden, een pot verf over zich uitstorten, rondrollen op een groot stuk canvas, zich daarna grondig douchen, weer aankleden en met een kopje thee het achtuurjournaal kijken, af en toe tevreden een blik werpend op zijn nieuwe creatie?

2.

Ik weet het nog goed: ik zat op de middelbare school en een vriend kwam langs om muziek te luisteren. Op YouTube deden we dat – op een dag zal ik daar nostalgische gevoelens voor koesteren, zoals de generatie van mijn ouders dat doet voor lp's (of anders hun kinderen voor hen). We zullen Green Day en Linkin Park geluisterd hebben, het soort licht recalcitrante maar verder onschuldige muziek dat op onze school populair was onder zo'n beetje iedereen die zichzelf wat alternatiever achtte.

Maar op een gegeven moment nam mijn vriend de muis over en vertelde schuchter dat hij iets wilde laten horen waar hij 'eigenlijk best vaak naar luisterde'. Vaag herinner ik me een filmpje van een bleke jongen met ravenzwarte lokken die als een bezetene aan het krijsen was, totaal

onverstaanbaar. Het klonk nog het meest als een dier dat in het nauw werd gedreven. Ik vond het niet om aan te horen. Maar bovenal werkte het op mijn lachspieren. Wat bezielde iemand nou om zich zo de longen uit zijn lijf te schreeuwen? En zo absurd melodramatisch, ook dat nog. Ik moest moeite doen om mijn lachen te verbergen. Beleefd bleef ik zitten luisteren, maar mijn vriend had het wel begrepen. Nog voordat het liedje was afgelopen, zette hij bedeesd een ander op.

Mijn reactie op schreeuwmuziek bleef sindsdien hetzelfde. Het klonk me absurd in de oren, ofwel zo ontzettend teatraal, aandacht-trekkerig bijna, of anders zo overdreven stoer, agressief, kunstmatig intimiderend. Het werkte me op de zenuwen en kostte me daadwerkelijk energie om aan te horen. En als het gaat om het soort muziek dat mijn vriend mij liet horen (ook wel bekend als *screamo*), dan sta ik nog steeds boven aan de rand van het ravijn, en bij elke blik die ik erin werp denk ik: wat zijn *zij* nou weer aan het doen?

Totdat ik een nieuwe schreeuw ontdekte. Hij heeft me overvallen, als een aardverschuiving in de grot, of misschien als een schat die ik niet verwachtte te vinden. Het is een schreeuw die niet echt een punt probeert te maken, die niet wanhopig is om gehoord te worden, of om angst in te boezemen. Deze schreeuw kan het niet zoveel schelen of hij gehoord wordt. Als hij maar naar buiten kan, om het vernislaagje van beschaafdheid te doorbreken.

3.

Neem bijvoorbeeld de schreeuw van Black Francis van de Pixies. Zijn schreeuw is verheugd. In het dagelijks leven creëert de schreeuw ordeverstoring, geluidsoverlast, paniek. Maar als de muziek eenmaal begint, hoor je Francis bijna denken: 'Het mag weer, het mag weer!' Ik stel me voor dat hij iedere dag staat te popelen, kwispelend als hij dat zou kunnen, om weer achter zijn microfoon te mogen plaatsnemen, zijn gitaar

in zijn handen (twee symbolen die de mensen vertellen: hier wordt niet zomaar geschreeuwd) – om vervolgens de longen uit zijn lijf te brullen.

Op ‘River Euphrates’ houdt Francis zich tijdens het couplet nog in. Beschaafd zingt hij zijn tekst, netjes articulerend. Maar straks tijdens het refrein mag hij hem eindelijk weer laten gaan: de schreeuw die hij als een hond aan een lijntje houdt. Een lijntje dat hij op gezette tijden een beetje laat vieren, dan mag de hond even op het gras waar hij volgens de bordjes niet mag komen. En daar is het refrein dan: dolblij perst hij de woorden uit zijn longen, niemand die ze verstaat. Hij wordt bijgestaan door het argeloze gejangel van Kim Deal: WA U WA U WA U, dat niet eens de pretentie van betekenis heeft. De Pixies weten het: in iedereen zit een schreeuw verborgen.

4.

De schreeuwsnob haalt zijn neus op bij de Pixies: wie daarvan onder de indruk is, is nog fel verlicht door de zon. Inmiddels ben ik al ver heen en vind ook ik de Pixies tamelijk beheerst. Maar het gaat mij er niet om wie het hardst schreeuwt. Het gaat om wat er achter de schreeuw verstopt lijkt te zitten.

Neem de schreeuw van Linder Sterling van Ludus in ‘The Escape Artist’: die zingt zich los. Ik denk dat ze niet precies wist waar de schreeuw heen ging, dat ze zich erover verbaasde. Je hoort dat ze er dieper in afdaalt, in die schreeuw, naar iets – misschien ligt onder die oercreet wel degelijk iets verscholen, een angst, of een pijn. Maar het tonen van die tragiek aan de wereld is niet haar bedoeling – het komt nu eenmaal voort uit de schreeuw. Daar kan Linder Sterling niets aan doen.

Aan het einde van ‘The Escape Artist’ schreeuwt ze het mooist, tegen een schemerig klanklandschap van galmende gitaren. Op dat vormeloze canvas past haar vormeloze schreeuw het beste. Haar schreeuw ontsteekt als een vuur in een donker bos. De eerste kreet duurt maar liefst zestien seconden. Hij stijgt boven de toppen van het bos uit, zin-

kend en weer stijgend, alles oplichtend, totdat haar stem sissend uitdooft. Tijdens de volgende schreeuw hoor je haar stem schor snerpen. Haar kreten worden veel korter, omdat de eerste haar zoveel energie heeft gekost. Maar het moest nu eenmaal.

5.

Iets primitiefs, dat zocht de man in de rij voor de kassa. Iets primitiefs, dat ligt kwispelend te wachten in de buik van Black Francis en roert zich in de diepten van het hart van Linder Sterling. Die muzikanten hebben geluk, want omringd door instrumenten en microfoons pikken we hun rare kreten wel. De anderen, de mensen op straat, die houden hun primitieve passies liever verborgen. Voor wie diep is afgedaald in een of andere grot is het een groot plezier iemand te ontmoeten die al net zover is. Maar dat is zeldzaam, dat weten we: dus vragen we eerst of iemand weleens Radiohead heeft geluisterd, voordat we voorzichtig over The Boredoms beginnen.

Mijn vriend op de middelbare school probeerde op die behoedzame manier in mij een bondgenoot in de *screamo* te vinden, maar soms gaat het mis. Het is bijna een liefdesopenbaring in het klein: wil jij met mij deze gekte delen? En evengoed kan het afketsen van zo'n uitnodiging voelen als een afwijzing door een geliefde. Aangenomen dat alles wat we in onze vrije tijd doen wel een beetje gek is, is het misschien niet zo raar dat we vaak op basis van dingen als hobby's en muzieksmaak een geliefde zoeken (al is dat geenszins een garantie voor succes).

6.

In India heb ik eens een yogales gevolgd in de bergen, uit nieuwsgierigheid naar wat de hippies die ik onderweg ontmoette nu zo bezighield. Het ging om een bepaalde yogaschool die zich concentreerde op de ademhaling. Met een klein groepje neurieden we *ommmm*, wat ik

niet per se spiritueel vond, maar muzikaal heel mooi. Vervolgens gaf de yogadocent, een man met karakteristiek lang bruingrijs haar en dito baard, ons een zin en een opdracht. We moesten rondjes springen rond de tentstok en intussen zo hard mogelijk de zin scanderen:

FIRE ON THE MOUNTAIN FIRE ON THE MOUNTAIN FIRE ON THE
MOUNTAIN

Waarom die zin, dat weet ik niet. Maar juist de betekenisloosheid ervan was denk ik belangrijk. Want het was niet de bedoeling om een diepe onzekerheid uit te schreeuwen of een problematisch geheim naar buiten te werken. Nee, het doel was om eens heel diep in te ademen en de lucht met zoveel mogelijk kracht uit te stoten, om zo hard te brullen dat ze je op die denkbeeldige brandende berg zouden kunnen horen. Met elk rondje om de tentstok verloor de zin aan betekenis en won het schreeuwen aan kracht en schaamteloosheid. Dit was lang voordat mijn muzieksmaak het brullen omarmde, maar misschien is daar mijn liefde voor de schreeuw wel begonnen. Ik begon er iets van te begrijpen.

7.

De schreeuw! Kan je daar wel op rustige toon over praten? Kan je daar uitdrukking aan geven met zinnen die eindigen met een punt? Teksten worstelen altijd met geschreeuw – een veelvoud aan uitroeptekens of **KAPITALEN** om een exclamatie uit te beelden komt al snel amateuristisch over. Hebben mensen in romans daarom vaak zulke onderkoelde ruzies? De schreeuw heeft eigenlijk nauwelijks plaats in het geschreven woord. Wat is er dan ook beschaafder dan een bedachtzaam geschreven tekst? Niets stiller dan een stem die alleen in je gedachten klinkt. De alfabetisering van de mensheid heeft misschien wel bijgedragen aan het onderdrukken van de schreeuw. Hoewel je je uiteraard vrij moet voelen om deze woorden inwendig al gillend en tierend tot je te nemen.

Het is mooi en romantisch om de schreeuw primitief te noemen, maar laten we eerlijk zijn: de schreeuw is vooral onbeschaafd. Het is iemand die dronken in je oor staat te tetteren, of je 's nachts wakker houdt. Het is iemand die te lui is om even naar je toe te lopen om je van dichtbij iets mede te delen. Natuurlijk, je kunt om hulp schreeuwen. Heel handig en beschaafd: de schreeuw heeft zijn eigen bescheiden nuttige functie in de samenleving. De schreeuw wordt zo gevraagd om zichzelf te verraden – in geval van chaos moet hij opdraven om de krachten van de beschaving om hulp te roepen en het gevaar af te wenden.

8.

Ik denk terug aan de optredens van een krankzinnige schreeuwband (ik vroeg de vriendin die mij voor het eerst hun muziek liet horen: 'Vind je dit nu echt mooi?'). Aan dat het geschreeuw van de zanger over gebleekte snorren en lunchperen het publiek omtoverde tot een schaamteloze stuiterende massa. Ik denk ook weer aan het vuur op de berg. Misschien wijst dit alles op het seculiere gemis aan rituelen waarin mensen zich kunnen laten gaan. Het fijne aan zulke rites, of het nu zelfkastijding is, het rondragen van grote houten penissen, of losbarsten in nietsontziend gezang, is dat je achteraf de verantwoordelijkheid voor die uitbarsting bij het spirituele kan leggen. Dat was niet ik, die daar zo lag te schreeuwen: ik was bezeten door het hogere. Dan hoeft je je nergens voor te schamen.

Godzijdank is er de muziek. Neem het nummer 'The Fool' van Swans, wat je zou kunnen typeren als slavendrijversmuziek: acht minuten lang rekt Michael Gira zijn stem uit, hij jammert en tiert, alsof zijn stem een last is die hij aan een ketting achter zich aan moet slepen. Het is een nummer dat ik 's ochtends tijdens het werk luister met een kopje koffie. Als het zou kunnen, zei Gira ooit, dan zou hij zich door de muziek laten uitwissen. Of neem de band 00100. Deze vrouwen vormen eigenlijk eerder een vergeten stam dan een band. Op het nummer

‘UMO’ schreeuwen en jengelen ze tot ze samen één veelkoppige schreeuw vormen.

Een onderzoek uit 2015 concludeerde dat een schreeuw zich niet onderscheidt van de andere menselijke geluiden door volume of een bepaalde toonhoogte.¹ Volgens de onderzoekers ligt de herkenbaarheid van de schreeuw in het feit dat hij voor onze hersenen een uniek geluid vormt, een ‘akoestische niche’ inneemt. Die niche noemen ze *roughness*. Ruigheid, grofheid, ja – onbeschaafdheid. De schreeuw is dus de unieke roep van het onbeschaafde. Onze hersenen herkennen haar meteen als zodanig. De onderzoekers schrijven ook dat de meeste zoogdieren waarschijnlijk min of meer dezelfde schreeuw delen. Een krollende kat is maar lastig te onderscheiden van een blèrende mensenbaby. Al schreeuwend word je dus voor even een van de dieren. Het is best aannemelijk dat je dan ook al het bewustzijn van individualiteit verliest dat hoort bij het mens-zijn. Dat dit louterend kan werken wisten Michael Gira en de vrouwen van OOOO natuurlijk allang.

9.

De dronkaard wordt met een kater wakker, denkt aan de vorige avond en kreunt van schaamte: wat heb ik nu weer allemaal uitgehaald? Zo wisselt de beschaafde mens constant stuivertje met de gepassioneerde mens. De beschaafde mens is het, die mij op een afstandje naar die rare muziek zag luisteren. De gepassioneerde mens heeft maling aan de beschaafde mens, en dat de hele dag lang. Maar dan wel in gedachten, in de rij voor de kassa, of alleen in een verduisterde kamer, of desnoods met een groepje gelijkgestemden die vertrouwd kunnen worden.

Kunstenaars, in de breedste zin van het woord, hebben dan ook geluk: ze mogen hun gekte vertonen in een context waarin dat wordt geaccepteerd, nee, zelfs van ze wordt gevraagd. Het gaat niet om mogen, zou je kunnen zeggen, het gaat om durven, maar uiteindelijk moet dat durven toch ook weer een podium krijgen (hoe klein ook). Dat krijgen

ze van alle overige zonderlingen, die intussen zachtjes lijden onder hun eigen schroom. Totdat ze, bijvoorbeeld, naar een concert gaan van de Pixies: alleen al de aanblik van al die anderen die net zo gek zijn, is genoeg voor een onuitgesproken (maar des te meer uitgeschreeuwd) verbond. De ontdekking dat jouw eigen individuele gekte, lang gekoesterd, helemaal niet zo individueel is, dat is wat verbondenheid met anderen creëert. Iedere middelbare scholier die zichzelf wat alternatiever acht en met zo'n andere scholier naar licht recalcitrante muziek luistert, weet dit. Je bent helemaal niet zo uniek, gelukkig maar. Intussen is het een groot geluk dat bijna iedereen tegenwoordig over een eigen, afgesloten ruimte beschikt, met een weelde aan complete gekte online binnen handbereik, om naar hartenlust in te schreeuwen zoals Black Francis, of wat het dan ook is wat voor vreemds je doet, daar op de bodem van de grot.

NOOT

1. D. Poeppel et al., 'Human Screams Occupy a Privileged Niche in the Communication Soundscape', in: *Current Biology* 25 (2015), pp. 2051-2056.

lees het nieuwe nummer

Emma van Hooff

i

stel dat de oorzaak van mijn onrust pandora is en ik haar een
dreigbrief schrijf
en me dat zo oplucht dat ik besluit iedere dag een dreigbrief aan
pandora te schrijven
en dat al die dreigbrieven op het bureau van pandora belanden en
pandora die brieven
ongelezen in de pot propt waar al mijn onrust vandaan komt en de
deksel er na
honderd jaar afschuift omdat dat nu eenmaal in de aard van het
beestje ligt zoals
een briefopener nooit zal weigeren een brief te openen stel dat die
deksel er weer
afgaat en al mijn dreigbrieven bij elkaar een donderwolk zijn
geworden die de hemel
besmet kan ik dan nog steeds treuren om het slagveld van de dag dat
leeg blijft
onder mijn voeten terwijl ik weet dat de lucht daarboven grijs is en
alle duiven
ermee samenvallen

ii

stel dat de oorzaak van mijn onrust pandora is en ik haar een
dreigbrief schrijf
die haar zal raken diep in de schuilkamer van haar mythische hart
klaarwakker is ze

terwijl ze luistert naar het slippen van de hersenen op het wegdek
van de slaap
en besluit mij een brief terug te schrijven waarin ze me adviseert hoe
ik de ellende
te boven kom ze zal schrijven ten eerste iedereen heeft een
sneeuwvlakte in zich
waar zelfs de afdruk van een vogelpootje ontbreekt dus vergeet het
medeleven
van een ander ten tweede waxinelichtjes op batterij flikkeren niet
minder gevaarlijk
dan waxinelichtjes op zwavel ten derde leg je toch eens neer bij dit
continue waaien
en doe er je voordeel mee zoals de paardenbloem heeft gedaan

iii

stel dat de oorzaak van mijn onrust pandora is en ik haar een
dreigbrief schrijf
waarna ik uitzinnig van vreugde opspring en het plakkaat van
verlatinghe
in de ene hand neem en een vitamine d-pil in de andere en ik de
tanden
uit de lange quarantaine van mijn mond lach maakt het dan nog uit
of pandora de brief leest en elk woord voelt tikken in haar borst als
een specht
tot ze niets anders voelt dan dat tikken in haar borst het hart een
vetbol
en ik de oorzaak van haar onrust geworden ben stel dat we haar
getik
vergelijken met het mijne en het blijkt identiek dan geef ik haar
een handje vuurvliegjes ze stopt ze in haar mond ze kruipen door
haar keel
ze slikt ze door en geen gevoel zal zich ooit nog verdwaald zien

zeer zeldzame bijwerking
komt voor bij minder
dan een op de tienduizend
plotselinge tekens van dingen
zien voelen of horen
die er niet zijn
bijvoorbeeld
kanarie in de borstkas
hierna te noemen
mijnschacht
verontrustende voortekenen
dat je niet meer weet
is dit frisse bries of methaan
kanarie in de mijnschacht
valt vroegtijdig
van zijn stok
intuïtie naar de knoppen
verenpak schuurt de hartkamer
handen tintelen
ogen stotteren
onheil tikt
een onontkoombaar ritme
met zijn voetjes op de vloer
bijgestaan door
blauw zwaaiend licht
misselijkmakende trucjes
kanarie nog altijd
voor pampus
stilstand in krassend donker
hoop gedoe maar
in twee procent van de gevallen
ontwaakt de kanarie
een paar dagen later
schaterlachend

vandaag ga ik in beweging blijven
mijn hoofd een betonmolen die rond
moet draaien wil de paniek niet stollen
ik ga slank blijven door natuurlijke cardio
gevolgd door onnatuurlijke hartkloppingen
ik slaap in de deining van golven sla dekens van wier
om mij heen ik ga iets lezen waarin ik
mijn binnenste herken hoera ik draag een schokband
om mijn nek omdat ik leef in de deuken
van het duin de sporen van een hond ik heb geen tijd
om naar de sportschool te gaan ik moet slapen
ik doe alles met een reden dat ik verdrietig ben
doet er niet toe ik ga al mijn wonden openlaten
er komt licht doorheen en licht schijnt eeuwig te zijn
vandaag word ik daar niet bang van ik ga een foto nemen
van mijn kutje voor ik er een kind uit pers ik ga wonen
in de klamme muts van een man op zee ik hoef geen vaste baan
om een huis te kunnen kopen ik denk dat ik sterf
dus het kan niet dat ik mij vergis ik heb een hekel
aan toeristen omdat ze tijdelijk zijn ik kan niet verder
dan vijf kilometer van mijn huis omdat ik leef
ga ik vandaag kijken naar de vogels ze duwen appels
door het gras en ik denk niet aan sisyphus vandaag
maar aan de wormen in de appels duizelig van dat gedraai
ik lees dat buikspieren goed zijn tegen stress
ik krijg stress omdat ik geen buikspieren heb
maar vandaag ga ik het even helemaal anders doen
niet de parel uit de oester stelen maar de oester parels brengen
en hoe fantastisch zou het zijn als alle keuzes
die ik nu maak in een bestand worden gegooid
waar een algoritme uitrolt dat de rest van mijn leven
voor me bepaalt driewerf hoera voor onbezorgde duiken
in het koude buitenbad hoera hoera hoera

of ik even op dat kruisje kan gaan staan dat kruisje van tape en of ik zodra die man daar zijn hand laat zakken wil vertellen wat ik te vertellen heb gewoon pfffff blaas ik mijn hele geschiedenis de wereld in alsof ik een uitgebloeide paardenbloem ben en mijn geschiedenis het vruchtpluis dat zich wortelen zal om zichzelf daar te herhalen alsof een heel eentonig wijsje dan nog uit je hoofd te krijgen is

rare tijden sta hier duidelijk op het tweede leven van dit kruisje de taperanden laten los dat is niet erg hij werd hiervoor vast gebruikt om iets belangrijks bijeen te houden de band met je familie bijvoorbeeld en nu mag hij languit aangeven waar ik moet gaan staan zodat het studiolicht me vinden kan terwijl ik hier een beetje herinneringen sta te schieten in de roos van mijn bewustzijn

lees het nieuwe nummer

Buitenspel

John-Alexander Janssen

Het voorstel viel voor iedereen precies in een vrije week en om de een of andere reden hadden we allemaal *ja* gezegd.

Zelfs Annabel. ‘Ik kan niet geloven dat ik dit doe.’ We stonden voor de gate en ze loerde met onverholten minachting naar het vliegtuig – als machines konden voelen – en keek daarna mijn ouders aan en zei, niet luid maar opzettelijk binnen gehoorsafstand: ‘Eigenlijk is dit gewoon chantage. Ik word *gedwongen* mijn overtuigingen aan de kant te zetten.’

Een echte sfeermaker, mijn zusje.

‘Nou ja, gedwongen, gedwongen,’ zei mijn vader.

‘Ik vind het wel prima,’ zei Josefien. ‘Gratis vakantie!’

Annabels gezicht sprong in het standje irritatie.

‘Ze wil alleen duidelijk maken dat ze niet vrijwillig een week zon pakt: ze doet dit voor ons,’ wilde ik zeggen, maar ik haalde mijn schouders op: *pick your battles*. Natuurlijk begreep ik het wel. Voor een campaignemedewerker van GroenLinks lag een weekje Tenerife inderdaad niet voor de hand. Maar die mensen hoefden het toch niet te weten?

‘O, ik moet gewoon – poef! – van de aardbodem verdwijnen?’

‘Nou nee, maar je hoeft ook geen bikiniselfies te maken. Of je zegt dat je voor de natuur ging. Ze kunnen moeilijk verwachten dat je de roeiboot neemt naar een eiland dat midden in de Atlantische Oceaan ligt.’

‘Tom, hou gewoon even je bek, oké?’

Het langdurig taxiën en wachten op de bagage maakten haar humeur niet beter. Ongeduldig blikte ze op een mededelingenscherm. ‘Hoeveel *fucking* vliegtuigen landen op dit eiland?’

Gelukkig verliep het ophalen van de huurauto soepel. Zonder een kik te geven tekende mijn vader voor maximale verzekering – het bleef

verbijsterend dat een over het algemeen intelligente man zich altijd de duurste optie liet aansmeren – verdween daarop naar de parkeerplaats en reed de *station* voor. Zichtbaar voldaan stapte hij even uit, maakte een armzwaai als een goochelaar die zijn assistent presenteert en keek naar Annabel, maar helaas: het elektrische exemplaar maakte minder indruk dan hij had gehoopt.

‘Kijk,’ zei Josefien onderweg naar Costa Adeje. ‘We zijn niet de enige kaaskoppen.’ We haalden een kleine rode Fiat in, van voorbumper tot achterklep versierd met oranje stickers en vlaggetjes. ‘Misschien kunnen we vanavond ergens het EK kijken?’

‘Ja, leuk!’ zei mijn moeder.

‘EK van wat?’

‘Superleuke grap, Tom!’ zei Josefien.

Mijn vader zweeg. Hij haatte voetbal. Via de achteruitkijkspiegel zocht hij de blik van Annabel: ‘Dan kijken wij wel samen een film, of niet, Bel?’

Ze zuchtte.

‘Let nou eens op, Jacques, je mist de afslag!’ riep mijn moeder.

‘Er komt altijd weer een volgende.’

Er kwam – natuurlijk – geen volgende afslag naar onze bestemming, waardoor we een kwartier moesten wachten op een kans om te keren.

‘Wanneer speelt Oranje?’ vroeg mijn moeder na een stilte.

‘Overmorgen,’ zei Josefien.

‘Tegen wie?’

‘Transnistrië.’

‘Tom heeft zijn lolbroek nog aan,’ zei Josefien. ‘We spelen tegen Macedonië.’

‘Wie is hun tweede keeper ook alweer?’

‘Jankov,’ zei Josefien. ‘En de derde is Siskovski... Jammer, joh.’

Twee appartementen, vlak bij maar niet náást elkaar, niet ver van de winkels en dicht bij het strand. Genoeg kamers, ruime balkons en uit-

zicht op een rustige straat met in de verte de zee: je kon veel – of eigenlijk heel weinig – van mijn vader zeggen, maar dit had hij uitstekend geregeld.

‘Het enige’ wat ik als tegenprestatie hoefde te leveren, was een week doorbrengen met mijn zusjes, in hetzelfde huis. Net als vroeger, maar dan zonder ouders. Dus ogenschijnlijk was het simpel: discussies met Annabel vermijden, mezelf strikt houden aan de catalogus van onder alle omstandigheden verboden woorden (‘kinderen’, ‘kinderen’ en ‘kinderen’) en vooral: niet meer aan mijn zusjes loslaten dan strikt noodzakelijk. Als dat alles lukte, dan kon het best eens een aangenaam weekje worden.

Het was de eerste vakantie met zijn vijven sinds jaren. ‘Gezellig, met het hele gezin,’ zoals het heette, ‘om dat vervelende coronajaar van ons af te schudden’. Zonder aanhang. Dus: zonder bliksemafleiders.

Niet dat het anders had gekund. Josefiens vriendin had werkverplichtingen, Annabel was weer single en mijn eigen situatie was ingewikkeld, maar behoefde wat mij betreft geen toelichting.

Wat Josefiën betrof wel. ‘Maar jullie daten dus al een tijdje?’ vroeg ze in het restaurant – de beste Italiaan van Costa Adeje volgens mijn vader, en tevens de enige. Fien: nooit te beroerd.

‘Twee, drie maanden – zoiets.’

Annabel keek me verbaasd aan. ‘Dat weet je niet eens?’

NEE: IK KAN NIET TELLEN.

‘Er liggen acht stukken pizza op een bord: hoeveel hele pizza’s vormen ze samen?’ zei ik.

‘Huh? Waar heb jij het over?’

‘Jullie broer bedoelt het filosofisch,’ zei mijn vader.

Een ober schoof de pizza’s op tafel en ik probeerde het gesprek op steenoven versus houtoven te brengen, maar niemand trapte erin en opeens besefte ik het: wat nou geen bliksemafleiders. Maar het was al te laat, het doek was opgetrokken, de voorstelling *Toms privéleven* – een onemanshow vol met ongewenste dialogen, uitgesmeerd over een be-

perkt aantal dagen met als decor palmbomen en een slapende vulkaan – begonnen. Ovatie allesbehalve gegarandeerd: voor de hoofdrolspeler kon het bij nader inzien wel eens een lange week worden.

‘Hoe heet ze?’ vroeg Josefien.

‘Lila.’

‘En wat doet Lila?’

Nu wilde ik bezwaar maken, want bij mijn weten had ik vroeger nooit geklaagd over de aandachtverschuiving die zich na de geboorte van de tweeling had voltrokken; als volwassene zat ik niet meer te wachten op compensatie. Maar zodra mijn zusjes op dezelfde golfleugte zaten en ook nog eens meenden dat ze iets op het spoor waren, dan zouden ze niet meer loslaten. Dan was ik piranhavoer.

Fuck it. ‘Ze is yogalerares.’

Mijn moeder trok een wenkbrauw op, mijn vader mompelde dat een collega hem ooit had aangeraden om ook met yoga te beginnen.

‘Is het serieus?’

‘De yoga?’

‘Niet duiken,’ zei Josefien.

‘Tom en serieus?’ Annabels beeld van mij in één zin samengevat.

Nee, dit was zeker niet het moment om te vertellen over het appje van vanochtend. *Tom, ik denk dat ik morgen een test ga doen.* Ik voelde me steeds ongemakkelijker. Waar was de deus ex machina als je hem nodig had? Vlakbij: twee Afrikaanse mannen verschenen op het terras en prezen aan een tafel verderop hun koopwaar aan. De manager van het restaurant stooft naar buiten en sommeerde hen onmiddellijk te vertrekken.

‘De witte man verjaagt de zwarten van zijn terrein,’ zei Annabel.

Stilte aan tafel.

‘Wat heeft dit nou weer met huidskleur te maken?’ vroeg ik.

Tot zover de voornemens.

Ze keek me aan. ‘Wacht even,’ zei ze. ‘Jij denkt dat het feit dat die mannen hun leven riskeerden door te vluchten, niets te maken heeft

met de ongelijke verhoudingen tussen Afrika en West-Europa? En dat die eigenaar –

‘Hoezo? Je weet niet eens wat hij zei. Misschien zei hij wel: kom een andere keer.’

‘Dat lijkt me onwaarschijnlijk,’ zei mijn vader.

Ik negeerde hem, keek naar Annabel en zei dat deze mannen juist de winnaars waren en dat ze beter medelijden kon hebben met degenen die de oversteek naar het eiland *niet* hadden overleefd. ‘Ik bedoel...’

‘Waarom zou het nou weer of of moeten zijn?!’

‘Jezus jongens, kunnen we het over iets anders hebben?’ zei Josefien.

‘Alsjeblieft, ja,’ zei mijn moeder.

‘*Whatever*,’ zei Annabel.

‘Wat willen jullie morgen doen? Waar hebben jullie zin in?’ vroeg mijn vader.

De ober zette desserts neer.

Crisis afgewend, ontluikend conflict gesust. Het had veel erger gekund: we hadden tenminste genoeg zelfbeheersing – of verstand – weten op te brengen om niet over Annabels ex te beginnen. Niemand had Patrick ooit onvriendelijk behandeld, maar zelfs mijn vader, een zelf verkondigde allemansvriend, had volgens mijn moeder zijn opluchting over het einde van de relatie niet kunnen verbergen, alhoewel hij zelf volhield dat hij Patrick ‘echt wel kon waarderen’.

Bullshit. We mochten Patrick niet. En Annabel wist dat donders goed.

Zij en ik zagen elkaar overigens niet vaak. Soms maanden achter elkaar niet. Voor ontspannen contact waren onze karakters te uiteenlopend. Fien en Bel waren in wezen even verschillend, maar negen maanden in dezelfde baarmoeder maakt zulk onderscheid verwaarloosbaar.

Mijn vader herhaalde zijn vraag.

‘Strand,’ riepen we in koor.

Kennelijk hadden we nog steeds iets met elkaar gemeen.

De volgende ochtend maakte ik ontbijt, zette ook wat neer voor Annabel en vertrok met Josefien en mijn ouders naar de Playa de las Américas. Toen ik terugkwam – Josefien bleef op het strand – om te lunchen, was het schaalpje muesli met yoghurt onaangeroerd. Annabels kamerdeur ging open. Met slaperige ogen liep ze naar buiten. ‘Morgen,’ zei ze.

‘Middag.’

‘O, shit.’

Vroeger werden we in de weekenden om acht uur gewekt. ‘Dan heb je nog wat aan je dag.’ Nog eerder als ik aangeschoten was teruggekeerd (hier had mijn moeder een antenne voor) van uitgaan. Alleen Annabel mocht blijven liggen. ‘Omdat ze het nodig heeft.’ Toen vond ik dat oneerlijk. Ik zag alleen dat ze niets hoefde, alles mocht, zelden wilde. Ik snapte het woord depressie niet goed. En soms weet ik het nog steeds niet. Hoe ik met mijn jongste zusje moet omgaan.

Die namiddag op het strand raakte Josefien met een paar Nederlanders in gesprek. Ik had geen behoefte aan een praatje, laat staan aan Nederlanders, en bleef liggen. Mijn ouders waren wandelen, Annabel lag naast me een boek te lezen.

‘Wat lees je?’ vroeg ik.

Ze deed haar oortjes uit, keek me aan.

‘Wat je leest.’

‘Over de zee,’ zei ze alleen.

Ik gebaarde naar de oortjes. ‘Welke muziek?’

‘Air,’ zei ze. Toen stond ze op. ‘Jij ook koffie?’

‘Nee, *thanks*,’ zei ik, keek haar na en zag dat wat Afrikaanse mannen haar aanspraken. Een van hen haalde gekleurde stranddoeken uit een rugzak en spreidde die een voor een uit in het zand. Annabel nam de tijd om de doeken te bekijken. Ging ze echt zo’n ding kopen?

Ik draaide me om en sloot mijn ogen.

Josefien ging op mijn ligbed zitten. ‘Die Nederlanders komen ook uit Amsterdam.’

‘Ja, joh.’

‘Ik heb ze uitgenodigd om morgen voetbal te kijken, bij ons.’

‘Bij ons?’

‘Ja, leuk toch?’

‘Jij mag het aan Bel vertellen,’ zei ik.

‘Ach... die moet gewoon niet zo zeuren.’

Verrassend genoeg deed ze dat ook niet. Typisch. Fien kwam altijd wel weg met dit soort initiatieven. Misschien was dat te danken aan haar achteloosheid. Haar leven was één lange serie ontmoetingen. Ze trok altijd mensen aan. Waar we ook waren. Niet altijd de mensen waar ik op zat te wachten. Nu ik erbij stilsta: meestal niet.

‘Weer de Italiaan, vanavond?’ vroeg mijn vader tijdens de borrel in het appartement. Hij speelde graag op safe.

‘Die nekoloniaal?’ zei Annabel. ‘Dan ga ik niet mee.’

Mijn moeder keek naar Josefien.

‘Tapas?’ zei die.

‘Tapas is prima,’ zei ik.

Niemand reageerde. Dat is het probleem van deze wereld: wie het hardst zoekt krijgt het eerst zijn (haar!) zin.

‘Bel?’ vroeg mijn vader.

Gelaten knikte ze.

‘Denk je dat die Afrikanen in een ander restaurant hun spullen wel mogen verkopen?’ wilde ik nog vragen, maar ik zweeg. Ik snakte naar een sigaret en overwoog er een tevoorschijn te halen, maar ik hoorde de stem van mijn moeder al in mijn hoofd – ‘uitgerekend jij, Tom, als arts in opleiding, jij zou beter...’ en liet me daardoor ontmoedigen.

Ik was ex-arts in opleiding, maar dit was niet het moment om dat te vertellen. Niet dat dat gegeven mijn moeders punt ook maar enigszins ontkrachtte.

‘Hoe gaat het eigenlijk met je opleiding?’ vroeg Josefien aan tafel. ‘Je vertelt daar nooit iets over.’

‘Omdat die jongen keihard werkt,’ zei mijn vader. ‘Hij heeft geen grammetje puf meer. Kijk hoe hij eruitziet.’

‘Ja, ik vind hem wel dun geworden,’ zei mijn moeder.

Josefien knikte. ‘Dubbele portie, vanavond, Tommie.’

‘Hoeveel weeg je, nu?’ vroeg mijn moeder.

De volgende akte was alweer begonnen.

’s Ochtends reden we naar het noorden. Van zonnig veranderde het weer in mistig en regenachtig en op de berg was het acht graden kouder dan aan de kust. We maakten een boswandeling, voor het grootste deel zwijgend. Mijn ouders stapten stevig door en gingen al snel aan kop; wij, ieder op eigen tempo, volgden gedwee. In het bos hing een serene stilte.

‘Dus er komen wat mensen langs, vanavond,’ zei Josefien in de cafetaria naast de parkeerplaats.

‘Waar?’ vroeg mijn moeder.

‘Bij ons, voor de wedstrijd. Komen jullie ook?’

‘Leuk!’

‘Niet dat stomme voetbal,’ verzuchtte mijn vader. Hij keek naar zijn trouwe bondgenoot, maar Annabel zweeg en nam een hap van haar sandwich.

Drie mannen en twee vrouwen, hun namen herinnerde ik me na het voorstelrondje al niet meer. Een begon na de eerste slok bier te zeiken over het VAR-systeem en had een mening over 4-3-3 of 5-3-2. Ik luisterde naar ‘de theorie’ – een van de twee spelsystemen was heiligschennis –, staaarde intussen naar het scherm en dacht aan Lila en aan de zwangerschapstest, aan de kans dat mijn leven ingrijpend zou veranderen. Eigenlijk was die test ook een soort VAR. Ik hoopte op buitenspel.

Vlak na de aftrap ging de deurbel.

‘Nog meer gasten?’ riep mijn moeder iets te vrolijk.

‘Ik ga wel,’ zei Annabel, die al die tijd opvallend gedisciplineerd naar de voorbeschuwing had gekeken.

Toen ze terugkwam, slaakte mijn moeder een gillette. Achter haar dochter stonden drie Afrikaanse mannen. Ze droegen korte broeken en mouwloze shirts. Eén had een oranje stranddoek mee en toverde een stralend witte lach tevoorschijn.

‘Dit zijn Paul, Oussame en Guillaume,’ zei Annabel. ‘Ze komen uit Senegal. En ze houden van voetbal.’

‘Osama?’ zei mijn moeder.

De jonge man met de doek knikte. ‘*Depay, very good,*’ zei hij. Toen strekte hij zijn armen naar haar uit. ‘*For you.*’

Mijn vader mompelde iets over mondkapjes.

De mannen – moeilijk in te schatten hoe oud ze waren – lachten. Ze waren ingeënt, zeiden ze.

‘*Drink?*’ vroeg Annabel.

Dat wilden ze wel.

Ze keek naar mij en zei: ‘*My brother will get them,*’ en ze pakte een paar stoelen.

Terwijl de Senegalezen gingen zitten, liep ik naar de keuken. En toen ik bier en fris uit de ijskast haalde, was ik mijn zusje dankbaar, want we hadden nog vijf dagen op het eiland te gaan en ongeacht hoe de avond zou eindigen, één ding wist ik zeker: de voorstelling Tom was afgelopen.

lees het nieuwe nummer

Auteurs in dit nummer

MARIANNE AARTSEN (1950) – Schildert, dicht, maakt grafiek en beelden. Recent verscheen haar eerste bundel, *Kraam* – mariannaartsen.com

FREDIE BECKMANS (1956) – Schilder, Worstclub-voorzitter, tijdmachinemonteur. Opgegroeid in een nonnenklooster in Winterswijk. Winnaar Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2006-2007 (*essayistiek*).

EMMA BURNS (1980) – Schrijft en publiceert af en toe, o.m. in *Tirade* en *De Revisor*. Won in 2011 de Hollands Maandblad Schrijversbeurs (*poëzie*).

THOMAS HEERMA VAN VOSS (1990) – Publiceerde romans, een verhalenbundel en een essaybundel. Zijn laatste boeken – beide uit 2020 – zijn *Verdwenen boeken* en de roman *Condities*.

EMMA VAN HOOFF (1997) – Dichter en schrijver. Publiceerde gedichten in o.m. *Hollands Maandblad*, *Kluger Hans*, *Ooteoote*, *De Revisor* en betrad meermaals het podium. In februari verschijnt de debuutbundel *Placebomens* (Atlas Contact).

JOHN-ALEXANDER JANSSEN (1984) – Schrijver, historicus en docent. Promoveert in september 2022 op negentiende-eeuwse kritiek op de Franse democratie. Won in 2014 de Prix de Paris. Publiceerde *Een verhaal uit de Zonnestad* (2017) en *Trocadéro* (2019). In mei 2022 verschijnt een nieuwe roman.

ARTHUR KEMPENAAR (1952) – Schilder, beeldhouwer, illustrator, dertig jaar docent aan de G. Rietveld Academie. Werkt aan tekenfilm met werktitel *Zwarte sneeuw*.

PIETER KRANENBORG (1994) – Schrijver en woononderzoeker. Ontving in 2016 de Hollands Maandblad Aanmoedigingsbeurs (*proza*). Debu- teerde in 2017 met de verhalenbundel *Astronaut* en in 2021 verscheen de magisch-realistische roman *Waterland*.

ERWIN VAN DE POL (1957) – Historicus, adviseur, docent interuniver- sitair instituut Sioo. Columnist voor HMR, schrijft o.a. voor *Hard gras*, *JOOP* en *Civis Mundi*. Won drie essayprijzen op zijn vakgebied.

ALEXANDER RINNOOY KAN (1949) – Was onder meer rector magnificus van de Erasmus Universiteit, voorzitter van VNO-NCW en SER, lid van de raad van bestuur van ING en Eerste Kamerlid voor D66. In 2018 ver- scheen *Bordjes duiken* – alexanderrinnooykan.nl

KIM SCHOOF (1992) – Promovendus in de literatuurwetenschap aan de Open Universiteit, redacteur van *de Nederlandse Boekengids* en criti- cus voor *De Groene Amsterdammer*. Ontving de Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2020 (*essayistiek*).

F. STARIK (1958-2018) – Dichter, schrijver, kunstenaar. Publiceerde tien dichtbundels. In 2021 verschijnt nieuwe poëzie in een foto-collage-ge- dichtenbundel: *Leven als museum*. Tot en met 5 juni loopt in het Stads- archief Amsterdam de expositie *Eeuwig in aanbouw* rondom Starik, samengesteld door Vrouwkje Tuinman en Andrea Stultiens.

BAUKE VERMAAS (1979) – Dichter, schrijver, essayist. Publiceerde poëzie en proza in *Hollands Maandblad*, *Kluger Hans* en *Liter*. In 2019 en 2021 genomineerd voor de Jan Hanlo Essayprijs Klein.

HOLLANDS Maandblad

Redactie: David Garvelink

Redactieraad: Gerard van Emmerik, Beatrijs Ritsema, Mark Boog en Merijn de Boer

Vormgeving: Steven Boland

Correctie: Tessa Sparreboom

Copyright: Auteursrecht voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door subsidie van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, thans Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Redactiesecretariaat: Hollands Maandblad • Postbus 59.752 • 1040 LG Amsterdam •
Tel. 020-6175955 • info@hollandsmaandblad.nl (niet voor kopij)

Ingezonden bijdragen worden niet retour gezonden, u krijgt antwoord per e-mail.

Uitgever: Stichting Hollands Maandblad, p/a Bilderdijkkade 63-b • 1053 VJ Amsterdam

Abonnementen: 12 nummers per kalenderjaar, prijs per jaargang € 92,50 •

Proefabonnement (3 nummers) € 27,50 Abonnementen die niet één maand voor afloop van de abonnementsperiode zijn opgezegd, worden automatisch verlengd

Opgave: S.P. Abonneeservice • Postbus 105 • 2400 AC Alphen aan den Rijn.

Telefoon tijdens werkdagen van 9.00-17.00 uur: 088-1102052.

Een acceptgiro voor betaling volgt

Losse nummers: € 7,95 • dubbelnummers € 9,90 • Verkrijgbaar bij de boekhandel of door bestelling via www.hollandsmaandblad.nl dan wel per mail: HollandsMaandblad@spabonneeservice.nl